

Team van DS en NL architects, Kavel N1+N3 Sloterdijk, Het eerste natuurinclusieve bouwblok in Amsterdam, 2017

BIOPHILIA IN HET ANTROPOCEEN

Als in het antropoceen het handelen van de mens centraal staat, kunnen de humaniora niet anders dan de studie naar de relatie tussen mens/cultuur en natuur centraal in hun werk stellen. De Geesteswetenschappen kunnen bijdragen tot nieuwe manieren van zien, begrijpen en zelfreflectie.

Een jongere generatie van studenten wordt zich in toenemende mate bewust van de complexiteit die de verhoudingen tussen natuur en cultuur beheerst. Hun vragen, stellingen en essayonderwerpen laten zien hoe het ontwikkelen van een nieuw begrip van de wereld als professionele en persoonlijke noodzaak wordt gevoeld. Waar economie, grondgebruik, grondstoffen en klimaat door de mens worden beheerst, bepaalt de instrumentele of gebruiksvisie op de natuur het perspectief op onze metropolitane en rurale gebieden, op landschap, water, lucht, aarde, op plant en dier, zelfs op planeten buiten de aarde. Dat dwingt om de eigen positie onder ogen te zien. Het antropoceen als nieuw geologisch tijdperk stelt ons voor de dringende en omvattende vraag naar onze grenzen en mogelijkheden. Die positiebepaling brengt een grote onzekerheid met zich mee en gaat gepaard met een zoektocht naar wat natuur in deze wereld betekent. Een onzekerheid die zowel de toekomst van de aarde als levend systeem betreft als diep persoonlijk ervaren wordt. Vertegenwoordigt natuur intrinsieke waarden? Als bio-emancipatie uitgaat van de gelijkwaardigheid van alles dat op aarde leeft en stelt dat natuur ook rechten heeft, wat betekent dat voor ons persoonlijk, voor onze cultuur, en onze omgang met natuur? Wat betekent het dan om volledig mens te zijn in al ons handelen? Is onze identiteit volledig zonder onze verhouding tot de natuur vorm te geven op basis van gelijkheid? Als natuur steeds meer cultuur wordt, zoals sommigen beweren, betekent dat een

menselijke wereld zonder natuur, een kunstmatige wereld waarin een eenzijdige relatie met natuur bestaat? Of betekent het dat waar natuur en cultuur in het antropoceen steeds meer fuseren – hybridiseren - natuur in dat proces ook cultuur zal veranderen, net als cultuur agent en katalysator kan en mag zijn, mits we haar een gelijke positie toekennen? Voor student en docent hebben deze actuele vragen te maken met de kenbaarheid van de wereld: zijn onze kennis, onze wetenschap en ons individuele besef niet te instrumenteel en te fragmentarisch geworden binnen de bestaande kenniswerelden? Hoe kunnen we ons inzicht en begrip opnieuw intrinsiek maken zodat we een beter antwoord kunnen vinden op de complexe vragen die het antropoceen stelt aan samenleving en individu?

Antropoceen en natuur

Op intrinsiek niveau houdt het antropoceen ons een spiegel voor ten aanzien van onze liefde tot het levende en processen van leven: onze biophilia. Biophilia wordt ook wel vertaald als 'liefde tot natuur' (βίος [bios]= leven, φιλία [philia] = liefde in het Oudgrieks). Te denken valt aan onze positief ervaren liefde voor (huis)dieren, onze voorkeur voor landschap, het maken van een boswandeling, een exotische vakantie ver weg van de massa, of voor tuinieren. Wat die liefde echter precies is, blijft meestal impliciet want hoe wij ons hiertoe verhouden als individu en als onderdeel van

de samenleving is paradoxaal. Onbewust draagt die liefde een dualistisch karakter, want hij is vaak een *eros*, een liefde die zich toeigent en wil bezitten. *Eros* ligt dicht bij biophobia; een angst voor natuur die zich vertaalt in afkeer, uitsluiting en onverschilligheid en daardoor dicht bij thanatos, dood en vernietiging, ligt. *Eros* is in deze klassieke traditie geen *philia*, vriendschap die het andere en het eigene accepteert of *agape*, opofferende liefde, die niets terug vraagt en zo de liefde tot het levende tot een intrinsieke waarde maakt. Als de twee grootheden van ons bestaan zijn natuur en cultuur langzaam in de afgelopen vierhonderd jaar het resultaat van ambivalente en omstreden processen geworden. Drie momenten hebben in die periode ingrijpende veranderingen op wereldschaal in gang gezet en vormen de basis voor het antropoceen: het ontstaan van kolonialisme rond 1600, de opkomst van industrialisatie rond 1900 en het gebruik van de eerste atoombom in 1943. Deze zijn verantwoordelijk voor onze gezamenlijke behoefte aan natuurlijke grondstoffen, landgebruik, toenemende urbanisatie en vervuiling, voor verlies aan biodiversiteit en aantasting van de geologische aardschaal. Ze vinden hun grond in onze ambivalente want instrumentele omgang met natuur en aarde, gebaseerd op behoefte aan dominantie en beheersing. Natuur is daardoor in onze tijd overal een problematisch gegeven geworden. Ons gezamenlijk gedrag ten opzichte van de natuurlijke wereld betekent een ontkenning van de integriteit van de biosfeer, van de aarde als levend geheel. Dat levert ons ook als individu problemen op: in onze eigen, directe omgeving, waar onze biophilia onderdeel is van onze leef- en ervaringswereld, is het voortbestaan van weidevogels in het geding, spelen kinderen te weinig in de natuur, illustreert overvloedige regenval de gevolgen van klimaatverandering, en zijn we voor of tegen een natuur met wolven die in een recent verleden met succes werden uitgeroeid. De uitdijende stad vraagt om inzicht in de rol die natuur wel of niet zou moeten spelen en op welke manier. Wat betekenen wildernis, tuin, park en ecologie voor ons? Natuur is in recente jaren verruimd

Natuur is in onze tijd een problematisch gegeven geworden

naar ons voedselvraagstuk: eten we wel of niet minder vlees, waar komt ons groente en fruit vandaan? Natuur is ook verbonden geraakt met het begrip duurzaamheid, dat de vraag stelt naar ons afval, onze manier van produceren en pleit voor een verstandiger gebruik van grondstoffen, water en energie in een nieuwe, circulaire, economie. We zijn er van overtuigd dat we van natuur houden en natuur nodig hebben om mens te zijn, maar telkens blijkt dat achter deze problematiek visies schuilgaan die niet worden bepaald door wat natuur zelf is, maar door hoe onze cultuur natuur beschouwt en definieert. Steeds vaker ontdekken we dat dat ook geldt voor de manier waarop natuur onze idealen en verlangens moet invullen, individueel en gezamenlijk. Maar waar leren wij – op school, aan de universiteit, in krant en tijdschrift, in literatuur en kunst – dat biophilia en biophobia verantwoordelijk zijn voor ons denken over natuur en landschap, voor ons handelen, voor onze ervaringswerelden, dat we al deze diep geborgen vinden in een gemeenschappelijk geheugen van kunsten, verhalen en mythen? Onze ethica en filosofie, onze wetenschap en techniek, ze zijn ten diepste met de betekenis van onze complexe aantrekkingskracht tot en afstoting van natuur verbonden. Natuur valt bijna altijd samen met haar reputatie die bepaald wordt door de verschillende rollen die ze speelt in onze culturele tradities. Rollen die worden

toegekend door vaak heel verschillende individuen en groepen met ieder hun eigen belangen. Natuur, dat zijn wij, zoals Alberto Seveso zo schitterend heeft verbeeld in zijn omslag voor het tijdschrift Nature Vol. 512 maart 2015, gewijd aan het antropoceen.

Biophilia

Het antropoceen vraagt dan ook om kritisch zelfonderzoek naar onze natuurbeelden, naar het fundament van het dualisme dat zo ingrijpend natuur en cultuur definieert. De Amerikaanse psychoanalyticus Erich Fromm gebruikte in 1964 het begrip biophilia als eerste en omschreef het als 'liefde voor leven of voor levende systemen'. Hij wilde daarmee de psychologische oriëntatie beschrijven van de aantrekkingskracht van de mens tot alles dat leeft, groeit en vitaal is. Fromm zag dat begrip, samen met zijn tegenhanger necrophilia – een neiging tot dood, destructie en verderf –, als wezenlijk voor het bepalen van de essentie van menszijn. Tussen deze twee maakt de mens continu zijn keuze. Fromm herkende en erkende de terreur van die gespleten situatie. Biophilia was voor hem een alternatief om actief tot een meer integrale levensvisie te komen, waarbij tegenstellingen kunnen worden overwonnen en door individu en gemeenschap tot meer eenheid gebracht. Dat 'biophilia' niet alleen een morele houding is, maar ons is aangeboren, is een hypothese die werd ontwikkeld door de Harvard bioloog Edward Wilson. Zijn essay uit 1984 betoogt dat onze liefde voor het levende het resultaat is van een biologisch evolutieproces. Onze genetische ontwikkeling draagt een diepe imprint van onze verhouding tot natuur, landschap en omgeving en alle organismen die daarin leven. Biophilia is inherent aan onze biologische conditie en onderdeel van onze evolutionaire erfenis en onze competitieve en genetische positie. Deze biologische factoren moeten begrepen worden in samenhang met de wijze waarop biophilia in menselijke culturen uitdrukking vindt. De verhouding tot het levende strekt verder dan een louter materiële en fysieke noodzaak en omvat de esthetische, intellectuele, cognitieve, vooral ook empathische en spirituele betekenissen van natuur, die ten diepste verbonden zijn met het zoeken naar zingeving in en met de wereld, naar 'interzijn'. Biophilia vertegenwoordigt voor Wilson een complex aan 'leerregels' die apart beschouwd en geanalyseerd kunnen worden. De gevoelens die door deze leerregels kleur krijgen vallen uiteen in verschillende emotionele spectra die positief of negatief van aard kunnen zijn. Biophilia, als aantrekkingskracht tot het levende, kent immers haar tegenhanger in biophobia, afkeer van en angst voor natuur die zich uit in onverschilligheid ten opzichte van het levende en de destructie ervan. Onze verhouding tot natuur wordt gevoed door zowel aantrekking als afstoting, door verlangen naar vrede maar ook door angst, door eigenliefde en vriendschap, bewondering en desinteresse. Het kan dan ook niet anders dan dat al deze verschillende emotionele reacties een integraal onderdeel zijn gaan uitmaken van onze cultuur, van ons denken en handelen. Het betekent ook dat de twee begrippen waaruit biophilia bestaat, levende natuur en liefde, beide meervoudige betekenissen vertegenwoordigen, dus geen vastomlijnde begrippen zijn en onderhevig zijn aan veranderend begripen al naar gelang tijd en context. Bovendien, als biophilia universeel is, krijgt de uitdrukking daarvan in verschillende culturen gestalte en dus ook een eigen en andere lading en betekenis. Dat geldt ook voor biophobia. De sterk kunstmatige leefomgeving in steden en de ingrijpende interventies in landschappen en natuursystemen laten volgens Wilson zien dat onze natuurliefde op zijn minst zwak ontwikkeld is, maar altijd aangesproken kan worden en zich ontwikkelen laat. Dat vraagt om een transhistorisch inzicht in de ontwikkeling van onze houding en omgang ten aanzien van natuur: vanuit een actueel standpunt dienen vragen worden gesteld aan de geschiedenis ten behoeve van een nieuw ontwerp voor de toekomst.

Is natuur het andere?

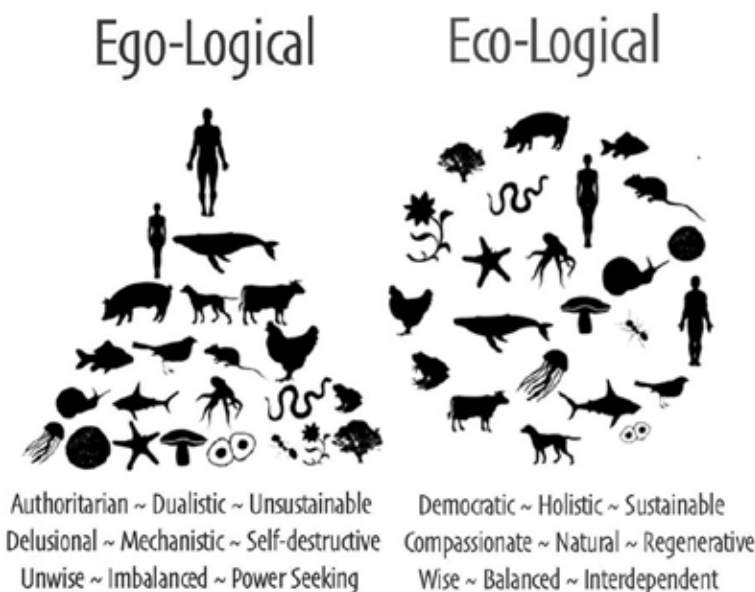
Nadenken over biophilia vindt zijn grond en noodzaak in het besef van het recente verlies aan biodiversiteit en ecosystemen in vergelijking met de lange duur van de natuurlijke evolutie. De versnelde afname van diversiteit in slechts enkele generaties doet de vraag rijzen naar de universele en onafhankelijke rechten van natuur als biodiversiteit. Dat vraagt naast anders beschouwen ook om een ontwikkelde menselijke ethiek waarin nut, esthetische, ethische, historische en spirituele waarden van natuur en cultuur samen kunnen worden onderzocht. Het is niet zonder reden dat de politieke betekenis van een mens-inclusieve ecologie zich vertaalt in activisme en behoefte aan persoonlijke participatie. 'Schepping, als mythe en als wetenschap, vindt zijn herkomst in de diversiteit van leven' schrijft Wilson. Daar is het leven, inclusief dat van ons, door een verre en nabije gemeenschappelijke genetische code en celstructuur met elkaar verbonden. Biodiversiteit is ook de ruimte, het landschap waarin wij als menselijke dieren leven met andere levende entiteiten en dat ons verbindt met onze herkomst en identiteit en zijn invloed uitoefent ook als we 'ontworteld' worden. Om leven op aarde te waarborgen moeten we onszelf opnieuw uitvinden. Dat betreft ons begrip en onze kennis van natuur (inclusief onze eigen menselijke natuur), van onze kunst, techniek en wetenschap waarin natuur altijd zo'n centrale rol heeft gespeeld, ons handelen, ons denken en vooral onze empathie. Onze omgang met natuur wordt vanuit een Westers, humanistisch perspectief gevoed door Grieks/Romeinse en Bijbelse tradities en beheerst door hiërarchie en dualisme in de verhouding mens-natuur. Mens en cultuur worden daarin boven en tegenover natuur geplaatst. Natuur vertegenwoordigt het 'andere', is ondergeschikt, heeft geen stem, geen taal, geen ziel. De mens houdt bewust of onbewust deze zienswijzen in stand omdat hij daarmee onze behoefte aan beheersing, gebruik en manipulatie van natuur kan voortzetten. Onze cultuur verheerlijkt tegelijkertijd natuur als paradijselijk of exotisch, wildernis als subliem en ongerept. Hond en kat worden gezien als vriend maar het varken, dat even intelligent is, wordt tot product van bio-industrie gemaakt. De mens, zelf product van de natuur, is door zijn ontwikkeling als succesvol en intelligent zoogdier onderdeel van de natuur, maar zijn handelen plaatst hem erbuiten. Hij koestert daarnaast een diep verlangen naar een ongeschonden, harmonische samenleving van natuur en mens. Het levert een existentiële en paradoxale contradictie op in wat het is mens te zijn. Dat vraagt meer kennis

van natuur die vooral kennis van en inzicht in onszelf is, willen we een nieuw convenant tussen natuur en mens kunnen sluiten. Nieuw onderzoek van dieren en planten laat zien dat communicatie door middel van taal, gebruik van gereedschap, gevoel en pijn, aangeleerd versus aangeboren gedrag en intelligentie, factoren die we altijd hebben gebruikt om cultuur van natuur te onderscheiden, niet meer valide en bruikbaar zijn om de mens te onderscheiden van de natuurlijke wereld. Steeds vaker realiseren we ons dat het antwoord op de problemen die we zelf hebben veroorzaakt ook door onszelf geformuleerd moet worden. Ons homogene beeld van de natuur moet daarom diverser en heterogener worden. De humaniora kunnen hierin een belangrijke rol spelen: waar de mens in het antropoceen zo'n centrale rol speelt ten opzichte van zijn wereld, vertegenwoordigen de geesteswetenschappen bij uitstek het gebied waar onze omgang met natuur dient te worden onderzocht.

Het antropoceen vraagt om kritisch zelfonderzoek naar onze natuurbeelden

De hybride als mengvorm van natuur en cultuur

Behoeft aan beheersing van onze omgeving en onverschilligheid ten opzichte van natuur verhouden zich ongelijk tot onze ook aanwezige bewondering en zorg. Biophilia staat volgens Wilson's hypothese op gespannen voet met artefacten en technologie. Meer dan dertig jaar na het boek van Wilson, kunnen we constateren dat natuur nog maar al te vaak tegenover technologie wordt gezet, natuurlijkheid tegenover kunstmatigheid, romantisch verlangen tegenover eigenbelang, dier en plant tegenover mens. Dat vormt een groot contrast met alle mengvormen of hybriden tussen natuur en cultuur die in die afgelopen dertig steeds belangrijker zijn geworden. Zijn metropolitane gebieden, met hun vermenging van stedelijk en landelijk gebied, niet zowel cultuur als natuur? Maakt een plastisch chirurgische ingreep een persoon minder natuurlijk en is een gekloond dier natuur? Hoe verhouden de robot, de informatie technologie en data zich in onze cultuur tot natuur en omgekeerd? Techniek is onontbeerlijk in de natuurbescherming en de interventies in ons landschap. De traditionele tweedeling die ons houvast geeft en natuur en cultuur ijkt aan veronderstellingen van zuiverheid en originaliteit, zit diep in ons. Hij helpt ons alleen niet inzicht te krijgen in alle verschillende naturen die er al in onze wereld als resultaat van menselijk ingrijpen bestaan. 'Natuur' en 'natuurlijk' zijn niet eenduidig en homogeen, hybridisering vermenigvuldigt tot vele naturen. Dat laat Wilson's hypothese onverlet dat biophilia de basis vormt voor een menselijke ethiek van begrip, zorg en instandhouding van de natuur in al haar diversiteit, een ethiek die we in onze samenleving wensen te garanderen door talloze wetten en internationale afspraken. Biophilia geeft ieder van ons de mogelijkheid tot het ontwikkelen van een individuele, meer bewuste relatie tot natuur en levende organismen die ons persoonlijk kan vervullen en onze omgang er mee kan bepalen. Het verbaast niet dat bij vele recente discussies die in en rondom het antropoceen plaatsvinden, een positief geladen biophilia een bron van inspiratie is geworden bij het zoeken naar oplossingen en de rol die natuur in onze vooral urbane cultuur daarbij kan spelen. Wilson's biophilia-hypothese is ingezet in evenzovele gebieden als waar natuur haar invloed in onze cultuur laat gelden. Voorbeelden zijn onderzoek naar de betekenis van flora en fauna in de 'biophilische'

Ego-logical vs Eco-logical. Bron: Christopher Chase, 2014

stad en als onderdeel van nieuwe strategieën in kunst, design en architectuur, die reageren op de problemen die het antropoceen ons stelt. We vinden biophilia als incubator van de ontwikkeling van omgevingsbewustzijn, in de opvoeding van kinderen, in onderzoek naar de rol van natuur voor welzijn, gezondheid en geluk en naar de betekenis van biophilia bij andere culturen. Al deze strategieën leggen onze antropocene samenleving kritisch onder de loep. De recente protesten van First Nations in de VS tegen de aanleg van oliepijplijnen in North Dakota en Alaska hebben de wereld laten zien dat biophilia sterk sacrale, spirituele en sociale aspecten kent. Wilson's hypothese is dus niet alleen van belang voor denken over biodiversiteit, natuurbescherming en de intrinsieke betekenis van natuur waar ook in de wereld. Biophilia is dat ook voor het begrijpen en inzetten van hybride vormen van natuur in onze cultuur van kunst en ontwerp, in de stad, in ons cultuurlandschap, in ons huis, onze denk- en leefwereld, onze economie en onze natuurbescherming. Biophilia dwingt ons nieuwe oplossingen te bedenken waarin natuur en cultuur samen kunnen werken.

Bio-emancipatie vraagt culturele emancipatie

Het opheffen van het verschil tussen natuur en cultuur

Versillende auteurs zoals de feministisch sociologe Donna Haraway (geb. 1944), de filosoof Bruno Latour (geb. 1947) en de antropoloog Philippe Descola (geb. 1949) hebben naar voren gebracht dat het niet langer zin heeft natuur en cultuur zo te onderscheiden als we in de twintigste eeuw hebben gedaan. Het dualistisch denken dat daar aan ten grondslag ligt, is onvruchtbaar. De mens kan en mag zichzelf niet langer als de autonoom opererende, rationele kroon van de schepping zien. Het antropoceen openbaart voldoende waar ons menselijk handelen toe heeft geleid. Natuur kan niet langer worden geassocieerd vanuit negatieve associaties met subjectiviteit en gevoel zoals het 20ste-eeuwse modernisme deed: biophilia ligt voorbij tegenstellingen. Het betekent dat we zijn aangeland op het moment waarop we de mens dienen te onteigenen van zijn centrale autonomie, zijn geloof in de vrije wil en zijn rationaliteit als ultieme legitimatie voor zijn handelswijzen. De wereld moet vanuit verschillende perspectieven

worden gezien en begrepen, cultuur kan niet langer in hiërarchie boven natuur staan, alleen al omdat zij meer door natuur wordt bepaald dan we beseffen. Er moet ruimte komen voor manieren van begrijpen gebaseerd op een nieuwe, open ethiek, die naast rationeel denken gevoeld wordt door empathie en spiritualiteit en op praktische betrokkenheid. Dat betekent verzet tegen het traditionele humanisme dat de mens tot centrum van de wereld heeft gemaakt. Dat vraagt van de humaniora om doel en rol van geesteswetenschappen te herijken. Het betekent dekolonisatie van ons denken, en ruimte geven aan het leren kennen van niet Westerse tradities waarin de relatie natuur en cultuur op een andere manier wordt vormgegeven en waar deze twee grootheden als tegenstelling soms helemaal niet bestaan. Posthumanisme probeert op een speculatieve en fluïde manier te ontdekken hoe menszijn opnieuw opgevat en gedefinieerd kan worden. Het streeft naar de erkenning van diversiteit en integraliteit in natuur en cultuur en tracht tot een collectieve verbreding te komen van culturele, economische en politieke agenda's. Het wenst de starre grenzen tussen mensen, dieren, planten, organismen en machines, mannen, vrouwen en dingen op te heffen. Dit is een van de opdrachten die het antropoceen bij ons neerlegt, een opdracht die aangenomen moet worden vanuit het besef dat bio-emancipatie culturele emancipatie vraagt.

Literatuurselectie

- Beatley, T. (2017) *Handbook of Biophilic City Planning & Design*. Washington D.C.: Island Press.
- Descola, P. (2013) *Beyond Nature and Culture*. Chicago/Londen: The University of Chicago Press.
- Kellert, S. R. & E. O. Wilson eds. (1993) *The Biophilia Hypothesis*. Washington D.C.: Island Press/Shearwater Books.
- Muilwijk, H. en P. Faber (2015) *Grenzen voorbij. Handelingsperspectieven in het antropoceen*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Werkdocument nr. 8).
- Wilson, E.O. (1984) *Biophilia. The human bond with other species*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.

Dr. Erik A. de Jong (e.dejong1@uva.nl) is Artis-hoogleraar Cultuur, Landschap en Natuur aan de Universiteit van Amsterdam, Faculteit van Geesteswetenschappen.